

Врх. – Верховинський р-н
Ярм. – Яремчанська міськрада
Київська обл. (К.)
Всл. – Васильківський р-н
Кгр. – Кагарлицький р-н

Зст. – Заставнівський р-н
Чернігівська обл. (Ч.)
Грд. – Городнянський р-н
Крп. – Коропський р-н
Мн. – Менський р-н
Чрн. – Чернігівський р-н

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буйских Ю. «Кара Божья» и «Чудо Господнее» в рассказах об осквернении святынь в текстах современной украинской крестьянской традиции. *Acta Baltico-Slavica*, 38, SOW. Warszawa, 2014. С. 263–278.
2. Киридон А. Руйнування культових споруд (1920–1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 22. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 91–102.
3. Положення про Комісії по радянським традиціям, святам та обрядам Української РСР. Київ, 1978. С. 5–6.
4. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3 т. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2: Радянський проект для України, 2004. 528 с. URL: <http://buklib.net/books/31436/> (дата звернення: 04.01.2018).

Історична пам'ять в Україні

РЕВОЛЮЦІЙНА ДОБА У СПРИЙНЯТТІ ЇЇ СУЧАСНИКІВ-УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВОК 1917–1921 РР.)

Надтока Олександр

The example of the leaflets of the Ukrainian revolutionary era (1917–1921) highlights the attitude of Ukrainians (political figures, military, representatives of Ukrainian communities, leaders of the Ukrainian ecclesiastical liberation movement), contemporaries of those changes, to revolutionary events and the war with Bolshevik Russia at various stages of the liberation movement and confrontation with the enemy. Particular attention is paid to the religious component of the Ukrainian Revolution.

Key words: *Ukrainian Revolution, interpretation by contemporaries, military confrontation, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, leaflets, UNR Army, Bolsheviks.*

Фонд листівок Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) почав формуватися одразу після заснування Національної бібліотеки Української Держави 15 серпня 1918 р. У роки Української революції 1917–1921 рр. та у міжвоєнний період відповідна колекція неперіодичних аркушевих видань значно зросла. Станом на 1933 р. відділ Волянсії (від лат. *volans* – крилатий, тобто відділ летючок – листівок) нараховував 373 931 одиницю зберігання, що вже підкреслює унікальність цієї колекції [14, 262]. У роки Другої світової війни зібрання сильно постраждало, загинула більша частина аркушевих видань. Незважаючи на пізніші дарування з приватних колекцій, наприклад колекції колишнього завідувача відділу стародруків Сергія Маслова (1880–1957), загальний фонд летючок на сьогодні складається з майже 8 тис. одиниць [14, 264], тобто нараховує трохи більше 2 % попередньої колекції.

У ході аналізу змістовної частини листівок, які стосуються теми ставлення українців до революційних подій 1917–1921 рр., було використано 90 летючок. Переважна більшість уміщених документів неопублікована, і лише з 2014 р. вводиться до наукового обігу в авторських публікаціях. Ці революційні листівки висвітлюють суспільні настрої, політичні погляди, культурно-просвітницькі вимоги діячів українського руху в Україні й українських громад на теренах сучасних Грузії (Батумі), Казахстану (Актюбінськ), Росії (Петроград, Москва, Кубань), широку палітру настроїв і оцінок військово-політичної ситуації в Україні періоду боротьби за українську державність проти російських більшовицької та білогвардійської армій, польської армії, а також часу повстання проти гетьмана Павла Скоропадського (1873–1945 рр.). Комплекс досліджуваних джерел 1917–1921 рр. загалом можна поділити на три групи: 1) накази, постанови, розпорядження; 2) відозви й оповіщення на теренах України; 3) листівки українських революційних комітетів і товариств за межами України.

Лютнева революція відкрила нові можливості для українського національного життя не лише в Україні, а й найбільших містах та регіонах Російської імперії. Українські організації й товариства Петрограда, Москви, Кубані (Катеринодар, Туапсе, Єйськ), нинішніх Грузії (Батумі) та Казахстану (Актюбінськ) вже на початку революційних змін у 1917 р. проявили свою позицію в політичній та культурно-освітній сферах. У контексті вироблення політичних вимог за межами України особливе місце належить Тимчасовому українському революційному комітету м. Петрограда, відозви якого від 1 та 2 березня 1917 р. були серед перших документів, які представили позицію українських громад в умовах революції [13, 1; 9, 1]. Найповнішим вираженням ідеї національного визволення було визнано «національно-державну самостійність», яка забезпечує якнайширший розвиток українського народу. Проте, причетність до загальнонаціонального або столичного рівня політичного

життя – «відповідальне» середовище подібних громадських та політичних організацій одразу знижувало пафос визвольного руху. Петроградський Тимчасовий український революційний комітет не став винятком, і в тогочасних умовах оптимальною моделлю реалізації національних прав він визначив національно-територіальну автономію, при цьому визначення кордонів України – разом з Таврією, Кубанню, південними теренами Воронезької та Курської губерній, на той час вважалося самоочевидним, виходячи з етнічного принципу територіальної організації та історичних зв'язків. Тому претензії на ці терени самі по собі не доводять приналежність учасників Тимчасового українського революційного комітету до радикального світоглядного дискурсу (*дискурс – виражений у мові спосіб інтерпретації навколишньої дійсності, себе в цій дійсності й творення дійсності відповідно до цих уявлень – О. Н.*).

Українські громади в Україні та за її межами, представлені українською інтелігенцією «регіонального рівня», були радикальнішими у своїх політичних аспіраціях. У поширюваних в Україні та за її межами історико-політичних відозвах п. н. «Переяславський трактат» (імовірно друкувалися з весни 1917 р., виявлено могилів-подільське та батумське (Грузія) видання) [12, 1; 11, 1] наголошується на конечній потребі навіть ціною життя повернути «незаконно забрані у нас... права і вольності». Закінчувались ці звернення або шевченковим імперативом – «В своїй хаті – своя правда, / І сила, і воля!», як у батумському виданні, або ж словами національного гімну Павла Чубинського (1839–1884 рр.) – «Гей, Богдане, гей, Богдане, славний наш гетьмане! / Нащо віддав Україну Москві на поталу? / Щоб вернути її честь, ляжем головами, / Назовемся України вірними синами». Так зазначено у листівці, виданій у Могилів-Подільському. Отже, без формулювання політичних конструктів, у зверненнях українських громад ми бачимо більшу енергію, більшу відданість, більшу готовність до боротьби. Так само на регіональному рівні успішно реалізовувалась ідея нового добровольчого війська – у вигляді вільнокозацького руху [8, 1], заснованого у квітні 1917 р. нащадками козацьких родів зі Звенигородщини (південна Київщина). В обох випадках – і на прикладі української інтелігенції і козаків – бачимо поєднання традиціоналістських уявлень стосовно вітчизняних прав і вольностей з радикальним дискурсом, що уможливило надалі формування повстанського руху та збройну боротьбу народженої кадрової армії. Остання, як ми знаємо, була організована вже в умовах війни та агресії з боку більшовицької Росії, а кращі її частини були так само добровольчими, як і Вільне козацтво. Йдеться про Український гайдамацький кіш (інакше – Гайдамацький кіш Слобідської України) [6, 1; 7, 1; 8, 1] та київську формацію січових стрільців на чолі з Симоном Петлюрою (1879–1926 рр.) та Євгеном Коновальцем (1891–1938 рр.) відповідно.

У відозвах різних українських осередків та організацій революційної доби бачимо повернення до шевченкової ідеї про невмирущість душі народу. На час початку ХХ ст. це вже був усталений образ у вітчизняній літературі, світоглядний акцент українського руху й не випадкове почування загалом. Воно засвідчувало існування не лише лінійного, «горизонтального» виміру історії, втіленого у хронології подій, а й виміру теологічного, «вертикального», який підкреслює зв'язок людини і Бога, нації і Бога в історії. Феномен невмирущості душі народу розкриває теологічну основу української національної ідеї. Нація воскресає всупереч усьому, веде боротьбу за правду і волю, за божественну справедливість, і знову йде з історичної сцени до нового пришествя і нової боротьби в цьому світі, де панує Люцифер і справедливість в принципі є неможливою. Відтак головна дискретність вітчизняної історії полягає в цьому чергуванні періодів кривавої боротьби з несправедливим суспільним устроєм і зовнішніми ворогами й відтинками часу вичерпання і затухання радикального дискурсу – періодами очікування і прикликання нового повстання.

Секулярна модель історії не є оптимальною і для розкриття особливостей українського автокефального руху на хвилі революції 1917–1921 рр., який доречно визначати як духовно-релігійну складову визвольної боротьби українського народу. Клерикальності в цьому рухові було найменше, адже архієреї, за винятком передчасно померлого архієпископа Олексія Дородніцина (1859–1919 рр.), не стали на бік своєї пастви, зрадили її очікування. Як свідчать оприлюднені джерела щодо подій 1920 р. та проголошення автокефалії української церкви Всеукраїнською православною церковною радою [3, 1; 2, 1–1 зв.], в основі цього руху також покладено принцип справедливості і права на свободу, в цьому випадку – духовну. Революційні процеси набували концептуальної повноти, реалізовувались і у світській, і в духовно-релігійній сферах. За доби революції Українська автокефальна православна церква стала самоорганізованою протестною силою у східнохристиянському світі, опозиційною до «титального» російського православ'я, до московського патріархату. *Це було явище української реформації у православному світі*, коли паства і нижче духовенство створили нову церкву з новою ієрархією, новою столицею у старому Києві та новою мовою – національною богослужіння. У зверненні «до братів і сестер вільної всенародно-соборноправної автокефальної православної української живої Христової Церкви» Всеукраїнського православного собору 1921 р. словами апостола Павла наголошувалося – «у волі, котрою Христос визволив нас, стійте і під ярмо неволі знову не піддавайтесь» [1, 124]. Загалом Українська революція 1917–1921 рр. постає явищем епохальним не лише для України, а й для східнохристиянського світу загалом, втілюючи собою новітню добу в секулярному політичному та духовно-релігійному аспектах.

Інтерпретація теми ворогів у представлених джерелах засвідчила наявність певних висхідних критеріїв їхньої оцінки та вироблення достатньо ємних характеристик. Насамперед бралися до уваги ставлення до національних прав українського народу та соціальна політика. Наприклад, характеристика білогвардійського руху містила визначення його представників як ворогів національної справи та захисників інтересів привілейованих станів. Більшовики ж фігурували як запеклі вороги національної свободи українського народу, а також як організатори нечуваного терору (гуманітарний вимір) і грабіжники (додаткова складова в характеристиці девіантної (злочинної) поведінки)). Гострота протистояння з більшовиками зумовила народження й побутування характерних означень у дусі міжнаціонального протистояння і визначення особливостей ідеології супротивника – «більшовик – москаль», «червоний імперіаліст – большевик». Перебіг війни з російським більшовизмом в інтерпретації української сторони станом на 1919 р. передбачав виділення початкового / першого етапу протистояння, коли частина народу була спокушена оманливою пропагандою і навіть протидіяла владі УНР (хронологічні межі цього етапу не вказувалися, ймовірно йшлося про кінець 1917 та початок 1918 р.), та другого етапу, який визначався як період загального народного повстання проти більшовиків, яке охопило всю Україну і проходило під гаслом «Геть чужинців з нашого краю, геть комуни, геть совдепи!». За змістом подій можемо припустити, що йшлося про період з весни 1919 р. [10, 1].

У межах визначення союзників Армії УНР у боротьбі за суверенність України фігурували насамперед українські повстанці та Українська галицька армія (УГА), які визначалися як побратими по зброї, «братикозаки», «брати-галичани». В уявленні командування Армії УНР наддніпрянці і наддністрянці мали сформувати єдину армію «великого українського народу», яка мала бути аполітичною.

Укладення УГА 6 листопада 1919 р. сепаратного перемир'я з білогвардійською Добровольчою армією було сприйняте очільниками УНР як зрада [4, 1; 6, 1]. 18 листопада на державній нараді за участю Головного отамана Симона Петлюри, Диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича (1863–1940), прем'єр-міністра УНР Ісаака Мазепи (1884–1952 рр.), представників командування Армії УНР та УГА було прийнято рішення арештувати і віддати до військового суду ініціаторів й учасників переговорів з Добрармією на чолі з генералом Мироном Тарнавським (1869–1938 рр.). В оперативному відношенні цей сепаратний крок УГА привів до несподіваного удару денікінців в тил Армії УНР під Тульчином на Поділлі, а в стратегічному – до руйнування українського фронту і переходу до рейдових операцій в тилу ворожих військ (Перший зимовий похід – 6 грудня 1919 р. – 6 грудня 1920 р.).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Від Всеукраїнського православного собору. *Церква й життя*. 1927. Ч. 1. С. 124–125.
2. Від Всеукраїнської Православної Церковної Ради. До українського православного громадянства. Лист перший: «З давніх давен український нарід має одну прикмету, покладену в основу його натури, це – незламну прихильність...»: м. Київ травня 5 дня 1920 року. Київ: друкарня А. Гросмана, [1920, трав.]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
3. Всеукраїнська спілка православних парахвій. Громадяне: «Заходами Українського громадянства, з дозволу належної влади, організовуються Українські православні парахвії...». Б. м.: Б. в., [1920, квіт.]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
4. Громадяне! [листівка]: «Генерал Тарнавський, командуючий Галицькою армією з купкою старшин москвофілів царських прислужників увійшов в таємну згоду...». Кам'янець на Поділлю. 1919. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
5. Громадяне! [листівка]: «Генерали старої австрійської армії, що вдерлися на відвічальні посади в армії галицьких українців, зрадили цю армію...». [Київ]: Вид. Міністерства преси й пропаганди, [1919]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
6. Громадяне!: «Ви вже знеслились од того насильства. Яке заподіяли вам банди...» / Отаман і все товариство Українського гайдамацького коша. Київ. 1918, січ. 3. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
7. Десять заповідей Українського Гайдамацького коша: «Вступаючи до Українського Гайдамацького коша (корпуса), що йде увільняти Слобідську Україну від насильників...» / Без підпису. [Б. м.]. [Б. р.]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
8. До зброї! [листівка]: «Громадяне Української Народної Республіки! Всі, хто живе на території республіки, записуйтесь до партизанських отрядів вільного козацтва, до волонтьорських отрядів» / Без підпису. [Б. м.], [1918, січень]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
9. До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів у Петрограді [листівка]: «Російська демократія виступила в боротьбі за політичну свободу своєї держави...» / Тимчасовий український революційний комітет міста Петрограда. Пг.: Тип. «Економия», 1917, берез. 2. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
10. Наказ Головного Отамана до Народної Республіканської Армії, 22 липня 1919 року, Ч. 92 [листівка]: «Славне вояцтво! Півроку ви б'єтесь з запеклим нашим ворогом, більшовиком-москалем...». [Б. м.]: Вид. Мініст.[ерства] преси УНР, 1919. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
11. Переяславський трактат [листівка]: «1. Насамперед, щоб не було непорозуміння, повинен, ти, государ, затвердити права і вольності

- наші...» / Без підпису. Батумі: Вид. Української громади; Друкарня Н. Я. Хвингія, [1917, берез. – грудень]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
12. Переяславський трактат Україна з Московщиною [листівка]: «Насамперед, щоб не було непорозуміння, повинен, ти, государь, затвердити права і вольності наші...» / Без підпису. Могилів-Подільський: Друк. Акслера, [1917, берез. – груд.]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
13. Українці Петрограду! [листівка]: «Події останніх днів набрали широких розмірів...» / Український тимчасовий революційний комітет м. Петрограда. Пг.: Тип. «Экономия», 1917, берез. 1. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
14. Ковальчук Г. Губко Г., Тіхненко О., Лобузін К. Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір. *Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Вип. 31. Київ, 2011. С. 259–274.

РАДЯНСЬКА МЕМУАРИСТИКА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ МІФУ ПРО ЖОВТНЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНЕЧЧИНИ)

Отземко Олена

The analysis of one of the components of the historical policy of the Bolshevik state – the formation of a complex of memoirs sources on history of October revolution of 1917 is made. On materials of Donetsk region it is shown mean and methods of collecting memoirs of ordinary participants of revolution and also technology of their distribution through the publication, mass media, public statements.

Key words: *memories, the October revolution, historical policy.*

Історія радянського суспільства містить у собі класичний приклад історичної політики, підґрунтям якої стала марксистська доктрина про соціальний розвиток як розрив із минулим, радикальні трансформації, зрушення, відтак, стирання минулого. На практиці це вилилось у побудову ідеологічної системи, яка, з одного боку, ґрунтувалася на тотальному контролі людської поведінки, викорененні попередньої соціальної пам'яті та інформаційній закритості, з іншого – на конструюванні глобального радянського міфу, який містив у собі елементи «правильного» історичного минулого, точніше правильного його трактування, а також примарні обриси інтернаціонального «світлого завтра».

Останніми роками у вітчизняній історіографії з'явилося чимало праць, присвячених проблемам історичної пам'яті. Л. Нагорна, І. Колесник, Г. Касьянов, автори колективної монографії за редакцією Ю. Шаповала